

Kitap İncelemesi / Book Review / Critique de livre

Gözetleme Kapitalizmi Çağı: Gücün Yeni Sınırında İnsan Geleceği İçin Savaş

Ömür Talay

Doktora Öğrencisi

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

omurtalay@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1633-6655

Zuboff, S. (2021). *Gözetleme Kapitalizmi Çağı: Gücün Yeni Sınırında İnsan Geleceği İçin Savaş*. İstanbul: Okuyan Us Yayınevi. 788 sayfa. ISBN: 978.625.7344.23.4

“Bir zamanlar Google’da arama yapıyordunuz, ama şimdi Google sizde arama yapıyor.”

Shoshana Zuboff

Amerikalı yazar, sosyal psikolog ve akademisyen Profesör Shoshana Zuboff’ tarafından kaleme alınan kitap, dijital gözetim konusunda, yeni toplumsal eşitsizliklerin sorunlaştırıldığı, geniş ve eleştirel bir perspektifte hazırlanmış. Üç kısım ve on sekiz bölümden oluşan eser, “gözetim kapitalizmi”nin² çok yönlü bir analizini sunuyor. İlk kısımda gözetim kapitalizminin temel mekanizmaları, ekonomik zorunlulukları ve “devinim yasaları” irdeleniyor. İkinci kısımda gözetim kapitalizminin ortaya çıkışı ve elde ettiği başarı sahnesinin nasıl inşa edildiği resmediliyor. Üçüncü kısımda ise gündelik hayata empoze edilen dijitalin ve gözetim kapitalizminin kök salmasına ve saçaklanmasına olanak tanıyan koşullar ekonomik, politik ve sosyolojik açıdan inceleniyor.

1 Harvard İşletme Okulu’ndan emekli bir akademisyen olan Zuboff’un, bilgisayar aracılı çalışma, bilgi teknolojileri, piyasa ekonomisi alanlarında ve kapitalizm üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

2 Kitapta “Surveillance Capitalism” terimi gözetleme kapitalizmi olarak Türkçeye çevrilmiş ve kitap boyunca bu kullanım devam etmiştir. Ancak literatürde de yer aldığı ve sıklıkla kullanıldığı şekliyle bu kitap incelemesinde bu kavram için “gözetim kapitalizmi” tanımlaması tercih edilmiştir.

Zuboff, kitaba temel bir soru ile başlıyor; günümüz teknolojisi hakkında belki de en çok merak edilen soruyu okurlarına yöneltiliyor: "Hepimiz akıllı bir makine için mi çalışacağız yoksa makine çevresinde akıllı insanlarımız mı olacak?" (s. 15). Bu soruyu hem Zuboff'a hem de bizlere sorduran en önemli nedenlerden birisi, teknolojinin hayatlarımızı hızla ele geçirmesi ve domine etmesi. Zuboff, eser boyunca bir taraftan insan hayatını kökten değişime uğratan dijital teknolojilerin hem olumlu hem de olumsuz taraflarını gözetiyor, diğer taraftan meseleyi hâkim ekonomik sistem içerisinde okumaya özen gösteriyor. Gözetim kapitalizminin Silicon Vadisi'nde, Google tarafından icat edildiğini³ ve dolayısıyla Amerikan menşeli bir kapitalizm olduğunu ileri sürerken, kapitalizm ve gözetim kapitalizmi arasındaki farkı gözden kaçırmamamız gerektiğini söylüyor. Zuboff, "Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization"da belirttiği üzere: "Gözetim kapitalizmi, demokratik normlara meydan okumakta ve piyasa kapitalizminin yüzyıllardır süren gelişiminden önemli şekillerde ayrılmaktadır" (Zuboff 2015, s. 75). Ona göre temel fark, kullandıkları veri toplama araçları ve yöntemleri. Gözetim kapitalizmi, kapitalizmin farklı bir biçimi veya bir varyantı; global ölçekte giderek daha da kendisini hissettiren bir formülasyon. Gözetim kapitalizmi daha çok artı değer için her yolun mübah olduğu, kapitalizme göre daha aç gözlü, ihtiyaca göre genişleyip daralabilen esnek yapıya sahip, veri sömürü araçlarının sürekli geliştirilmesinin ve yeni alanlara entegre edilmesinin zorunlu kılındığı ekonomik bir sistem: "Gözetim ekonomisinin temel çerçevesi", "insan doğası üzerinde oluşan dikkat çekici bir tehdit" ve belki de en önemlisi "insan haklarının gaspı: halkın egemenliğinin devrilmesi" (s. 11).

Zuboff'a göre gözetim kapitalizmine hayat veren ve ona yaşam alanı sağlayan itici güç neoliberal ideolojidir ve gözetim kapitalizmi bu ideoloji içerisinde filizlenmiştir. Ona göre yönetsel kapitalizmin mükemmelleştirilmesinde etkili olan Ford Company ya da General Motors ne ise, gözetim kapitalizmi için Google odur. Google, bu şirketlere oldukça benzer şekilde gözetim kapitalizmini icat etmiş ve mükemmelleştirmiştir. Google'ın bu keşfi nasıl fark ettiğini araştıran Zuboff, bunun cevabını iki şekilde veriyor. Birincisi, Google'ın internetin gelişme dönemindeki arama motoru eksikliğini gidermesi ve bunun karşılığını da finansal kazanca dönüştürmesi; ikincisi ise hedefli pazarlama ve hedefli reklamın keşfi. Zuboff'a göre bu iki operasyon, gözetim kapitalizmine doğru giden bir mihenk taşı adeta. Arama motorundan elde edilen veriler ile milyonlarca kullanıcının davranış verisi Google'a akmaya başladı ve Google artık el değmemiş bir bölgeye adım atmış oldu: "Google'ın benzersiz davranış verisi erişimi ile belli bir kişinin belli bir zamanda ne düşündüğü ne hissettiği ve ne yaptığını bilmek artık mümkün olacaktır" (s. 105). Zuboff, Google'ın bu icadı ile birlikte davranış verilerini daha çok anlamak için git gide yeni kabiliyetleri ortaya çıkarmaya başladığını, sırasıyla AdWords, AdSense ve AdMob gibi ürünlerin reklam verenlerin talebine yanıt verdiklerini belirtiyor. Daha sonraları davranışsal artı değer elde etme mantığının Facebook'a

3 Zuboff, Google'ı gözetim kapitalizminin "öncüsü, kâşifi, işleyicisi, deneyicisi, başlıca uygulayıcısı, rol modeli ve dağılım noktası" olarak görmektedir.

da sirayet ettiğini, ücretsiz sunulan hizmetleri ile Facebook'un da davranışsal artı değer kaynağına bağlandığını gösteriyor.

Zuboff, kullanıcı verilerinin doğada hali hazırda var olan bir kaynak gibi görülmesine eleştirel bakıyor, onu endişelendiren bazı soru/sorunları şu şekilde sıralıyor: İsteyen her şirket bu verileri elde edebilecek, insanın deneyimsel gerçekleri her istendiğinde suistimal edilebilecek miydi? Sürekli veri gaspına neden olacak yeni tedarik yolları bulunacak ve uygulamaya konulacak mıydı? İnsanlar bu duruma daha iyi adapte edilecek miydi ve aksi bir davranış karşısında bu atak nasıl göğüslenecekti? Tüm bu sorular Zuboff'un eserinde "Mülksüzleştirme Döngüsü" ile cevaplanıyor ve döngünün aşamaları dört başlık altında toplanıyor: İstila, alıştıırma, uyarılma ve yeniden yönlendirme. İlk aşamada, savunmasız dijital alanımız sessizce tek taraflı olarak istila ediliyor. Kapitalizmde artı değere el koyma, gözetim kapitalizminde davranışsal artı değere el koyma formuna dönüşmekte. Zuboff'a göre şirketler bu türden bir el koymaya veya şirketlerin gerçekleştirdiği orantısız veri gaspına karşı herhangi bir direnişle karşılaşınca buna karşı koymayı öğrenmiş, adeta bağışıklık kazanmış: Google'a açılmış birçok soruşturma ve dava olmasına rağmen şirketin aleyhine ciddi bir yaptırım gerçekleşmediğini dile getiriyor. Bu dava konularından başlıcaları ise gizlilik, reklamcılık, sansür, fikri mülkiyet ve ayrımcılık davaları olup özellikle son yıllarda antitröst davaları gündemden düşmemektedir (DOJ 2020; WSO 2022; Kang 2022).

Böylelikle döngünün ikinci aşamasına geçilmiş oluyor. Çaresizlik ve teslimiyet ile birlikte istila normalleşiyor, daha da ötesi kaçınılmaz hale gelmeye başlıyor. Zuboff, bu durumu şu şekilde özetliyor: "Popülasyonlar hissizleştikçe, bireyler ve gruplar için şikâyet etmek daha da zor hale gelir" (s. 180). Şayet Google, operasyonlarında değişikliğe gitmek için zorlanırsa, devlet otoriteleri veya kamuoyunun tepkilerini önlemek adına ani bir reaksiyon gösteriyor, yapay çözümler ya da "uyarılma"lar üretiyor. Eğer şirket operasyonlarına karşı çıkılırsa sosyal ve yasal taleplerle uyum görünsünler diye bu operasyonları yeniden yönlendiren söylem, yöntem ve tasarımlar inşa etmeye başlanıyor. Böylece üçüncü ve dördüncü aşama tamamlanmış oluyor. Zuboff, bu mülksüzleştirme teorisi ve pratiğinin, tüm bu aşamaların içerisinde, direnişi göğüsleme ve püskürtme temelinde bizzat Google tarafından yaşanılarak/yaşatılarak ve öğrenilerek geliştirildiğini ekliyor.

Zuboff, çoğu insanın gözetim kapitalizminin uygulamalarını çoğunlukla reddettiği halde bu piyasa formunun yine de başarılı olduğunu belirtiyor. Bu başarının birçok sebebi olsa da önemli sebeplerden öne çıkanları ve aşılması en zor iki başlık bağımlılık ve kaçınılmazlık. Gözetim kapitalistlerinin ürünlerinin ücretsiz olması ve bu ürünlerin kullanılmamasıyla hayatın sekteye uğraması ve onlarsız bir hayatın düşünülmemesi için yaratılan bu sistematik, pençelerini giderek daha da derinlere/derinlerimize geçiriyor. Zuboff'un bağımlılıkla ilgili metaforu tüm bu yazılanları özetler nitelikte: "Bir kez ısırıldıktan sonra elmaya karşı konulamazdı" (s. 422). Teknoloji ile aramızda öyle bir bağ/bağımlılık var ki artık terk edilmesi neredeyse imkânsız bir ilişki yumağı haline dönüştü. Ancak giderek daha da karmaşık hale

gelen bu durum, birçok sorunu beraberinde getirirken, gelecekte daha büyük sorunlara açık halde olduğu gerçeğinin izlerini taşıyor.

Zuboff eserinde gözetim kapitalizmini birçok boyutuyla ele almış, eleştirel bir bakış açısıyla buz dağının görünmeyen taraflarını da gün yüzüne çıkarmaya çalışmıştır. Ancak 1970'lerde televizyon izleyicilerin ilgilerinin reklamcılara satıldığı "izleyici emtiası" kuramının yaratıcısı Dallas Smythe'a -gözetim kapitalizminde elde edilen kişisel verilerin reklamcılara satılması noktasında- atıfta bulunmamıştır. Her ne kadar gözetim kapitalizmi, kapitalizmin farklı bir formu olsa da izleyici emtiası bu tip bir kapitalizmin (gözetim kapitalizmi) öncülü olarak görülmelidir; çünkü o dönemin televizyon izleyicisi bugünün yeni teknolojilerinin kullanıcısı konumundadır. Çalışmada Karl Marx'ın emek-değer teorisine de değinilmemiş; ancak gözetim kapitalizminin emek yerine insan deneyiminin her türüsünden beslendiğinden bahsedilmiştir.⁴ Emeğin de bir insan deneyimi olduğu kabulü üzerinden eserde maddi olmayan emek tartışmalarının da noksanlığından bahsedebiliriz. Ayrıca insan deneyimini, gün boyu üretilen değeri ve kişiyi gece uykusunda bile sömüren gözetim kapitalistlerine, emperyalist ülkeler için kullanılan ve eski bir deyim olan "üzerinde güneş batmayan ülke" benzetmesine denk bir anlamda pekâlâ "veri emeği sömürgecisi" de denilebilir. Bu bağlamda veri sömürüsü ile emek sömürüsü ilişkisi kurulabilir ve konu veri sömürgeciliği etrafında daha detaylı bir biçimde tartışılabilirdi. Gelineen noktada kapitalizm ve gözetim kapitalizmi ayrımından hareketle endüstriyel kapitalizmdeki emek sömürüsü biçiminin, gözetim kapitalizmi çağında maddi olmayan emek sömürüsü biçimine dönüştüğü de açıkça görülmekte. Özlüce Zuboff'un üzerinde titizlikle durduğu davranışsal artı değerın sömürüsünün, kullanıcıların yarattığı değerin -ki buna bedava emek denilebilir; çünkü kişiler gözetim kapitalistleri için bir nevi ücretsiz işçiler haline gelmiştir- sömürüldüğü göz önüne alındığında günümüz dijital çağında ortaya çıkan yeni iş ve emek biçimleri hakkında daha çok şey söylenebilir.

Yukarıdaki noksanlıklara ek olarak daha önce yapılan kitap incelemelerinde ise kitaba yönelik çeşitli eleştiriler getirilse ve eserde bazı eksiklikler tespit edilse de tüm incelemelerde geniş bir perspektiften eserin önemine vurgu yapılmıştır. Kirstie Ball (2019), Zuboff'un bu eserinin saygın kütüphanelerden ziyade popüler kitapların satıldığı kitapçılarda yer alma olasılığını daha yüksek görse de kitabın, kitlesel gözetim ve bu gözetim tarzının baskın ticari biçimlerine dikkat çektiğini söylüyor. Julie E. Cohen (2019) gözetim kapitalizminin inşasında hukukun ve yasal kurumların rollerini deştğinde kitabın bunları açıklamada tökezlediğini ve gözetim kapitalizmi ile hukuk arasındaki ilişkinin Zuboff'un tanımlamalarından çok daha karmaşık olduğunu dile getiriyor. Rafael Evangelista (2019) da kitabın belirli bir siyasi, felsefi ve coğrafi konumdan yazıldığını göz ardı edilmemesini vurguluyor; çünkü Zuboff, gözetim kapitalizminin "batı liberal demokrasilerini" nasıl tehdit ettiğine odaklanıyor. Ona göre kitap övgüyü de hak etmiyor değil. Eser, bireyin veya toplumun yeni bir iktidar türüyle karşı karşıya kaldığında ortadan kaybolan özgür-

4 Evgeny Morozov (2019), bu durumun pek de şaşırtıcı olmadığını belirtmişti: Zuboff Marksist değil!

lüğünü kurtarmak isteyen -veya özgürlüğün yitirilmesini önlemek isteyen- birinin duygu yoğunluğuyla yazılmıştır ve bu eser, toplumu dönüştürme yeteneğine sahip olan ve kapitalizm içinde olsun ya da olmasın demokratik kurumların varlığına tehdit oluşturan süreçler hakkında derin bilgiler içermektedir. Morozov (2019)'a göre Zuboff'un kitabındaki düşünceleri, yaklaşık on yıl öncesinde söylediklerinden çok farklıdır. 2009'da teknoloji şirketlerinin "büyük miktarlarda değer yaydıklarını" savunmuştur ve son kitabı bu olumlu beklentilerden doğmuştur. Caroline G. Whithcomb (2020), Morozov'un eleştirisini özetliyor ve Zuboff'un "The Support Economy: Why Corporations Are Failing Individuals and the Next Episode of Capitalism"de yazdığı üzere dijitalin yükselişinin çok daha demokratik bir toplum ve daha fazlasını getireceğini umduğunu; ancak bunun Zuboff'un bir zamanlar umduğu gibi olmadığını, dijitalin insanlığın iyileştirilmesi için değil bunun yerine, bizleri sömüren bir canavarın (gözetim kapitalistlerinin) daha da büyümesine neden olduğunu belirtiyor.

Zuboff'un kitabı, özellikle akademik yazında kendine yer bulan "gözetim çalışmaları" ve "eleştirel veri çalışmaları"na sunabileceği katkı açısından değerli. Ayrıca kitap, giderek daha da derinleşen/derinleşmeye devam edeceği öngörülen dijital gözetimin yaratabileceği olumsuzluklar açısından değerlendirildiğinde uyarı niteliği taşıyor. Ancak Marksist kuramdan beslenmemesi ve "literatürün ihmal edilmesi" (Jansen ve Pooley 2019, s. 2849), kitabın eleştirel yanını zayıflatırken, gözetim kapitalistleriyle girilecek mücadelenin başlangıç noktalarını tıkıyor ve sağlam temellere oturmamasına neden oluyor. Zuboff'un salık verdiği, gözetim kapitalistlerine boyun eğmemek için gerçekleştirilecek olan direniş, ilk bakışta oldukça basit: Eğer bu teknolojileri kullanmazsak ve verilerimizi teslim etmezsek sömürül-müyoruz. Ancak günümüz dijital çağında bu yöntem pek mümkün görünmüyor. Ayrıca Zuboff'un önerdiği gibi canavarı evcilleştirmek de çözüm değil. Ona göre canavarı yenmeli, evlerimizi, mahrem yerlerimizi geri almalı ve hayatlarımızı onun pençelerinden almamız. Ancak tüm bunları gerçekleştirmek için daha demokratik bir dijital ortam mı yaratılmalı, yoksa direniş için işe önce kendimizden başlayarak okyanusta bir damla değil de dev bir dalga olmak için örgütlenmeli miyiz soruları giderek daha da tartışmalı hale geliyor. Anush Kapadia (2020 s. 343)'nın deyişiyse belki de en iyi savunma şekli saldırdır ve antidemokratik uygulamalara karşı bir ütopya hayal edilmeli ve harekete geçilmelidir.

Kaynakça

Ball, K. (2019). Review of Zuboff's The Age of Surveillance Capitalism. *Surveillance & Society*, 17(1/2), 252-256.

Cohen, J. E. (2019). Review of Zuboff's The Age of Surveillance Capitalism. *Surveillance & Society*, 17(1/2), 240-245.

Department of Justice (2020), "Justice Department Sues Monopolist Google For Violating Antitrust Laws". <https://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-su>

- es-monopolist-google-violating-antitrust-laws (11 Nisan 2022 tarihinde erişildi).
- Evangelista, R. (2019). Review of Zuboff's *The Age of Surveillance Capitalism*. *Surveillance & Society*, 17(1/2), 246-251.
- Jansen, S. C., & Pooley, J. (2021). Blurring Genres and Violating Guild Norms: A Review of Reviews of *The Age of Surveillance Capitalism*. *New Media & Society* 23(9), 2839-2851.
- Kang, C. (2022), "Four Attorneys General Claim Google Secretly Tracked People". <https://www.nytimes.com/2022/01/24/technology/google-location-services-lawsuit.html> (11 Nisan 2022 tarihinde erişildi).
- Kapadia, A. (2020). *All That is Solid Melts Into Code: The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, by Shoshana Zuboff, New York, Public Affairs, 2019, e-book. *Economy and Society*, 49(2), 329-344.
- Morozov, E. (2019) "Capitalism's New Clothes: Shoshana Zuboff's New Book on "Surveillance Capitalism" Emphasizes the Former at the Expense of the Latter <https://thebaffler.com/latest/capitalisms-new-clothes-morozov> (11 Nisan 2022 tarihinde erişildi).
- Washington State Office of Attorney General (2022), "AG Ferguson Files Lawsuit Against Google for Secretly Tracking Consumers' Location. <https://www.atg.wa.gov/news/news-releases/ag-ferguson-files-lawsuit-against-google-secretly-tracking-consumers-location> (11 Nisan 2022 tarihinde erişildi).
- Whitcomb, C. G. (2020). Review of Shoshana Zuboff (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. *Postdigital Science and Education*, 2(2), 484-488.
- Zuboff, S. (2015). *Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization*. *Journal of Information Technology*, 30(1), 75-89.
- Zuboff, S. (2021). *Gözetleme Kapitalizmi Çağı: Gücün Yeni Sınırında İnsan Geleceği İçin Savaş*. (T. Uzunçelebi, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.